

Религиозната политика на България и мюсюлманите (1919-1925 г.)

Димитър Гюдуров

Религиозната политика на българската държава спрямо мюсюлманите е обвързана в своето провеждане с решението на външно и вътрешно политически, икономически, обществен и практически въпроси. Съществуването на мюсюлмански религиозни институции и техния административен статут в страната е тясно преплетен с наличието, признаването и даването на права в религиозното законодателство на държавата и поемането на съответните международни ангажменти.¹ През последните години по темата за религиозната политика спрямо мюсюлманите в България се натрупа голям масив от научни разработки. Религиозните институции на мюсюлманите, към които принадлежи и турското население се разглеждат както в публикации с по общ характер за малцинствата и държавната политика, така и в цялостни изследвания за турското малцинство и неговия статут в България.² В своите текстове повечето от авторите, разглеждат положението на турците в страната, техните образователни, културни и религиозни институции, политическото им представителство в държавната и местна власт, демографските и социално икономически характеристики на общността.

Една част от тези научните интерпретации извеждат изводи, които negliжират българското законодателство и го определят, като

¹ Основните международни ангажменти на българската държава спрямо религиозните права на малцинствата до края на Втората световна война, произтичат от клаузите на Берлинския договор (1878 г.) и на Ньойския договор (1919 г.). Нягулов, Б. Европейската защита на малцинствата и България - съвременни аспекти. ИПр., 2000, кн. 5 - 6, с. 270-272.

² Трифонов, С. История на България 1878-1944. С., б. г; Манчев, К. Дойчинова, Е. Мюсюлманското население от Североизточна България в българската и турска политика 1919-1939 г.-ИПр, кн. 5, С., 1991, 57-73; Кънев, К. Законодателство и политика към етническите и религиозни малцинства в България. В Общности и идентичности в България. С., 1998, 72-80; Бюксеншюц, У. Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци (1944-1989). С., 2000, 118-122; Карахасан-Чънар, И. Етническите малцинства в България. С., 2005; Ялъмов, И. История на турската общност в България. С., 2002; Стоянов, В. Турското население в България между полюсите на етническата политика. С., 1998; Şimşir, B. The Turks of Bulgaria /1878-1985/, London, 1988

недемократично и рестриктивно спрямо мюсюлманското вероизповедание. Паралелно с това определят, за положителни подписаните от България международни и двустранни договорености, касаещи религиозните права на мюсюлманите чрез, които управляващите в София се задължават да преодоляват недостатъците на държавната правна уредба.³

Целта на настоящата статия, без да има претенции за всеобхватност и изчерпателност е да разгледа, сравни и анализира развитието на държавното законодателство спрямо религиозните институции на мюсюлманското население в страната след края на Първата световна война. За да може да бъде даден отговор доколко то, може да бъде определено като рестриктивно и не до там демократично. В текста са описани механизмите за държавната намеса в работата на мюфтиите, мюфтийските наместничества и дейността на вероизповедните общини след 1919 г. Разгледани са основните причини според, които работата на мюсюлманските религиозни институции не отговаря на нарасналите потребности на общността. Обърнато е внимание и върху развитието на финансовите и институционалните отношения на висшето мюсюлманско духовенство с управляващите политически партии. В общите контури на държавната религиозна политика насочена към турското население.

Хронологичната граница от 1919 г. до 1925 г. обхваща законовите разпореждания на четири български правителства, оказващи влияние върху статута, финансовото и имотно състояние на мюсюлманското духовенство и вероизповедните общини след Ньойският мирен договор. Като исторически извори са използвани предимно архивни документи от Централния държавен архив, Стенографските дневници на Народното събрание, Статистическите годишници на Българското царство, материали от периодичният печат, както и вече публикувани източници.

* * *

³ Кънев, К. Законодателство и политика към етническите и религиозни малцинства в България. В Общности и идентичности в България. С., 1998, с. 72-75; Ялъмов, И. История на турската общност в България. С., 2002, с. 166-177; Şimşir, B. The Turks of Bulgaria /1878-1985/, London, 1988, p. 45-52

Създаването на българската държава след Руско-турската война от 1877-1878 г. е обусловено от изискването за защита на правата на малцинствата, което Великите сили поставят на заседанията на Берлинския конгрес 1 юни-1 юли 1878 г. В последвалият договор от Берлин се налага принципа за защита на малцинствата основно като религиозни общности, но се съдържат и специфични клаузи за защита на „народностите“. В договора са заложени границите на новосформираното Княжество България и Източна Румелия, основните механизми на държавното им устройство, управление и гаранциите за покровителство на чуждото население. Берлинският договор регламентира равенство пред закона и свобода на вероизповеданието за всички в Княжеството /чл.5/, защита собствеността на мюсюлманите живеещи на територията на българската държава /чл.12/, справедливо представяне на всички вероизповедания в Източна Румелия /чл.15/, равенство пред закона и еднакъв достъп до всички длъжности от държавното и местно самоуправление за всички вероизповедания представени в Източна Румелия /чл.20/. По силата на договора България е задължена да зачита религиозните права на мюсюлманите⁴. Впрочем това задължение е валидно и за Сърбия, Румъния и Черна Гора. За българската държава изключението от тази обща схема е чл. 4, който гарантира интересите на гърците, власите /румънците/, турците и други етнически групи, там където те живеят заедно с българите.

Търновската конституция приета на 16 април 1879 г. в своята уредба гарантира равенство пред закона, защита правото на собственост и свобода на вероизповеданията на инородното и иноверно население на Княжество България /чл. 57, 60, 67/. На разположение на мюсюлманското население функционират 2 356 джамии и месчети, 174 текета и завиета, 142 медресета и 400 вакъфа. За верските му дела се грижат деветнадесет мюфтии и двадесет и пет мюфтийски заместници, назначавани от правителството с одобрението на Шейх-ул-Исляма в Истанбул⁵. За периода липсват данни за броя на

⁴ В състава на мюсюлманската религиозна общност влизат четири народности: турци, цигани, татари и българи мохамедани.

⁵ Стоянов, В. Турците. – В: История на България. Т. 9 (под печат)

молитвените домове, медресетата, вакъфите и духовните лица на всяка една народност по отделно, т.е. не е ясно колко от тях обслужват турците, българите мохамедани, циганите и татарите. Това се дължи на факта, че след формирането на модерната българска държава, власт имащите в София разглеждат в религиозно законодателен план трите етнически общности, като неразделна част от мюсюлманската, респективно турската общност. Основната законодателна уредба за администриране на мюсюлманското вероизповедание се приема една година след приемането на Търновската конституция.⁶ Първият акт в това отношение са Привременните правила за държавно управление на християните, на мюсюлманите и на евреите от 9 юли 1880 година. С приемането на правилата държавата прави опит да регулира прилагането на разпоредбите от член 42 на Конституцията, по отношение надзора на изпълнителната власт върху мюсюлманската вероизповедна общност.

Според Правилата управлението на приходите и разходите на всяка една джамия /действаща/ се грижи настоятелство съставено то три до пет души /чл.25/. Изборът на лицата за членове на настоятелствата се организира от населението със съгласието на окръжните мюфтии, без държавата да се намесва пряко /чл.26/. Заплатите на свещенослужителите се определят от настоятелствата /чл.29/. Приходите на вероизповедните общности се формират от вакъфските имоти към джамиите и свещенодействията извършвани в тях, с такса определена от настоятелството /чл.30/. Мюфтиите се избират от мюсюлманското население на съответния съдебен окръг, като кандидатите трябва да притежават диплома „рус“ или „меншур“ от Шейх-ул-Ислямът /чл.32/.⁷ Мюфтиите пребивават в съответният окръг в който се намира окръжният съд /чл.33/, в тях те са натоварени с надзора върху джамиите и съдебната част на мюсюлманите според чл. 930-938 от Временните правила за устройство на съдебната част в България. По този начин правомощията на кадиите и мюсюлманските съдилища се прехвърлят върху мюфтиите. Така

⁶ Кънев, К. Законодателство и политика към етническите и религиозни малцинства в България. В Общности и идентичности в България. С., 1998, с. 72

⁷ ДВ, бр. 56 от 9 юли 1880 г.

наред с религиозните си задължения те започват да изпълняват и съдебни функции. Определя се наличието на десет мюфтии без да се изисква тяхното утвърждаване от Министерство на външните работи и изповеданията /МВРИ/, като всеки един от тях получава от правителството заплата. Всичките десет са равни помежду си и се ползват с едни и същи права и задължения. Единствено Софийският мюфтия получава предимство по отношение на заплатата, която е определена на три хиляди франка, а на останалите девет мюфтии се отпуска възнаграждение от две хиляди франка /чл.35/. Причината за това решение е прякото взаимодействие на мюфтията с централните държавни ведомства в София. При всеки мюфтия се организира канцелария с един секретар и един писар, финансирана от приходите получени от никях-тескереси.⁸ Последвалите членове от привременните правила определят надзора от страна на МВРИ върху мюсюлманските вероизповедни институции. Според тях всеки един от десетте мюфтии може да пътува в окръга си само ако министерството позволи, като връзките на мюсюлманското духовенство с неговата върховна власт, респективно Шейх-ул-Исляма може да се осъществява единствено от мюфтиите, отново след разрешение на МВРИ /чл.37/.⁹ Веротърпимостта в българската държава е валидна и за нейната войска, съгласно чиито устав храненето на войниците мюсюлмани трябва да се приготвя в отделни казани, при спазване на религиозните изисквания. През 1880 г. допълнително е издадена заповед за освобождаването им от служба по време на религиозни празници.¹⁰

Следващата крачка в държавното законодателство са Временните правила за духовното управление на мюсюлманите от 1895 година.¹¹ Чрез тях се полагат основите на Главното мюфтийство. Духовното управление на мюсюлманите в Княжеството се състои от един Главен мюфтия, окръжни мюфтии и мюфтийски наместници. Главният мюфтия не се избира, а се назначава с указ на княза. Броят на окръжните мюфтии и мюфтийските наместници се определя от МВРИ /чл. 1 и 2/. Мюфтиите се избират от

⁸ Брачни свидетелства

⁹ ДВ, бр. 56 от 9 юли 1880 г.

¹⁰ Тошкова, В. Фрагменти от историята на евреите в България. С., 1997. 15

¹¹ ДВ, бр. 210 от 26 септември 1895 г.

мюсюлманите имащи избирателни права, като циганите не взимат участие при избирането на мюфтии /чл. 4/. Мюфтийските заместници се назначават по предложение на окръжните мюфтии след указ на МВРИ. Всички тези длъжностни лица като държавни служители, трябва задължително да са български поданици и получават заплата определена от министерството. Утвърждава се и избора на настоятелство на мюсюлманската вероизповедна община, на която по право за председател се счита мюфтията или мюфтийския заместник /чл.14/. Членовете на настоятелството служат безплатно, трябва да са български поданици и да притежават недвижими имоти в рамките на Княжеството /чл. 15 и 16/. Изборът на настоятелството се извършва от мюсюлманите имащи изборни права и се одобрява от министерството. Не могат да бъдат избиратели циганите, нито пък избираеми, защото съгласно шериата не взимат никакво участие в управлението на мюсюлманските религиозни дела /чл.17/. Настоятелството може да бъде касирано от МВРИ и заменено от тричленна комисия след установяване на нередности по време на изборите или извършване на спекулации с финансите и имотите на вероизповедната община по време на мандата. При втория случай съответния окръжен мюфтия или мюфтийски заместник е длъжен да постанови до съдебно производство и даването под съд на цялото настоятелство /чл. 22/.¹² Тоест мюфтията, който по право е председател на настоятелството трябва да даде самият себе си на съд. Това постановление регламентира противоречие между различни членове на Временните правила и въвежда една практика в законодателството, предразполагаща за в бъдеще към отклоняване на общински средства за лично обогатяване. Останалата част от Временните правила регламентира приходите и разходите, бюджетните отчети по тях и заплатите на свещенослужителите изплащани от настоятелствата на вероизповедната община. В края на текста е разпоредено, ако приходите надминават разходите, половината от излишъка се дава за поддържане на мюсюлманските училища /чл. 30/. За първи път чрез

¹² Пак там

административен акт държавата задължава мюсюлманските вероизповедни общини финансово да подпомагат частните училища на общността

В двустранните отношения между България и Османската империя, религиозните права на мюсюлманите в българската държава се гарантират от Истанбулската конвенция подписана през 1909 г. Конвенцията включва и „Съглашение по мюфтийския въпрос“, в което се уреждат въпросите за вакъфската и религиозната организация, запазващи културно религиозната автономия на мюсюлманите в страната. Според Съглашението в България има един Главен мюфтия, който резидира в София. Той се избира от мюфтиите в страната и получава нужните документи и одобрение от Шейх-ул-Исляма, за да може да упражнява своите функции. По този начин намесата на българските власти е сведена до минимум. МВРИ единствено съобщава за проведения избор. Също така, за разлика от правилата приети през 1880 и 1895 г., според съглашението мюфтиите се избират от мюсюлманите в страната, изборът им се контролира и управлява единствено от Главния мюфтия отново без намеса на българското правителство¹³. Наред с това се затвърждават и произтичащите от шериата правни компетенции на духовенството по въпросите касаещи семейното и наследствено право. С подписването на съглашението България не само потвърждава вече установеното от държавното законодателство право на мюсюлманите да изповядват свободно вярата си, но и се ангажира чрез двустранен договор да продължава да финансира религиозните им институции.¹⁴

На 5 октомври 1912 г. избухва Балканската война в нея българите впрягат всичките си налични материални и духовни ресурси, за да осъществят националното си обединение „под една обща държавна стряха“. По време на войната официалните фактори в България, въпреки подписания двустранен договор регламентиращ правата на мюсюлманите, правят опит за насилственото покръстване на българите мохамедани и приобщаването им към лоното на православната църква. Този акт цели наред с освобождението

¹³ Кесяков, Б. Принос към дипломатическата история на България 1878-1925 г. Т I. С., 1925, с. 32-33

¹⁴ Пеева, К. Българо-турски договори и спогодби и регулиране на двустранните отношения 1908-1938. В *Studia balcanica* 23, С., 2001, с. 702.

на Македония и Тракия, не само да се осъществи част от териториално политическото обединение на българите, но и да се завърши с тяхното национално консолидиране.¹⁵ Началото се поставя още в първите месеци след започването на войната. Зад инициативата застават българския монарх Фердинанд, правителството на Иван Ев. Гешов, Българската православна църква и част от дейците на Вътрешната македоно-одринска революционна организация. За кратко време в условията на всеобща национална еуфория породена от победите на българските войски, за по-малко от година са покръстени приблизително около 200 хиляди българи мохамедани в Родопите, Западна Тракия и Македония, процес останал в народната памет под названието „кръстилката“.¹⁶ Загубата на България във Втората Балканска война променя политическото състояние и създава условия за връщането към исляма на новопокръстените.

Постановленията залегнали в конвенцията от 1909 г. са възприети и в Съглашението относно мюфтиите към Цариградския договор¹⁷ от 16/29 септември 1913 г. Въпреки това трябва да се отбележи реакцията¹⁸ на управляващите в София по време на преговорите засягащи разпоредбите включени в договора. За българското правителство със съглашението за мюфтиите, Османската империя повдига редица не териториални въпроси, не само за правата на турското малцинство в България, но и в земите които тя може да придобие в Тракия. Тези права засягат редица политико-правни въпроси, за мюфтиите, за поданството, за собствеността, за вакъфските и държавни имоти. Българската делегация в Цариград смята, че турските

¹⁵ Георгиев, В. Трифонов, С. Покръстването на българите мохамедани 1912-1913 документи. С., 1995, с. 8-10

¹⁶ В България българите мохамедани биват разглеждани като ислямизирана част от българската народност. Стоянов, В. Българите мюсюлмани. – В: История на България. Т. 9 (под печат)

¹⁷ Основно две са функциите на Цариградският мирен договор за Османската империя, от една страна е възвръщането на Източна Тракия, а от друга косвеното признаване от страна на българската държава, принудителното обезбългаряване на областта. Виж по-подробно: Милетич, Л. Разорението на тракийските българи през 1913 г., С., 1918; Стоянова, В. Българските духовни и просветни институции в Турция (1913-1945). – В: Известия на Тракийския научен институт, кн. 6, 2005, с. 45

¹⁸ Подобна реакция липсва при подписването на Съглашението по мюфтийския въпрос от 1909 г. Това може да се обясни, че в следствие обявяването на независимостта на България на 22 септември 1908 година, българската държава е готова да направи определени отстъпки на Османската империя, касаещи мюсюлманското население в страната.

искания са прекомерни, дори арогантни. Това проличава най – ясно от думите на Андрей Тошев „ Ужасна атмосфера! Като да ни се подписваше смъртната присъда. Докато турците сияеха от радост, ние бяхме като ослепени”.¹⁹. Според разпоредбите на съглашението Главният мюфтия зависи отново от Високата порта и положението му се урежда не от българското законодателство, дело на българските законодателни органи, а от сключеното двустранно споразумение между България и Турция /чл. 1/. На практика Главното мюфтийство в София има право да назначава своите органи в страната, получаващи заплата от държавния бюджет, без пряката намеса на официалните власти. Главния мюфтия се назначава пряко от Шейх-ул-Исляма.²⁰ Основните отстъпки които прави българската държава се отнасят до разширението правата на мюфтийския институт и поданството. Съглашението премахва контрола който би трябвало да бъде упражняван от българското правителство. От този момент нататък дейността на Главното мюфтийство и мюфтиите по религиозните и съдебни въпроси зависи единствено от Шейх-ул-Исляма. Относно поданството, турците в ново присъединените земи към България запазват своето турско поданство в продължение на четири години от датата на влизане на договора в сила. На 16 октомври 1913 г. правителството на Васил Радославов се обръща с манифест към жителите на новоосвободените земи, предназначен главно за мюсюлманското население. В него се заявява, че то поема управлението на страната, като зачита вярата и народността на всички.²¹

На пръв поглед Съглашението относно мюфтиите представлява подчертано вмешателство на Турция във вътрешните работи на България. Определени аспекти от тази намеса във вътрешната политика на българската държава, са гарантирани още със Съглашението по мюфтийския въпрос от 1909 г.²², но и в двете договорености се запазва наличието на текст регулиращ статута на висшето мюсюлманско духовенство. Всички мюфтии в страната се назначават от МВРИ като държавни служители, с държавни заплати и се

¹⁹ Тошев, А. Балканските войни. Т. II, С., 1922. 134-177.

²⁰ Генов, Г.П. Политическа и дипломатическа история на България. С., 2005. 176-177.

²¹ ДВ, бр. 329 от 22 октомври 1913 г.

²² Генов, Г.П. Политическа и дипломатическа... 175-177.

уволняват по реда на законите за държавните служители.²³ Наличието на този параграф във всяко едно от съглашенията, дава възможност на държавните институции да парират влиянието на външните фактори в провеждането на религиозната политика спрямо мюсюлманите в България. Наред с това, започването на Голямата война, създава благоприятна възможност да не бъде приложена тази част от Съглашението, касаеща мюфтиите. Това се потвърждава от практиката, че след изтичането на мандата на Главния мюфтия, избор за нов не се провежда чак до края на 1919 г., като за този период длъжността се заема от хора, които я изпълняват временно.²⁴

* * *

Веднага след като България излиза от Първата световна война, още преди подписването на Ньойският договор е съставено ново коалиционно правителство, оглавено от Тодор Теодоров с участието на народняци, прогресивно-либерали, демократи, широки социалисти, радикали и земеделци. По инициатива на министър - председателя с доклад от 19 май 1919 г., е внесен за гласуване в НС, нов Устав за духовно управление и устройство на мюсюлманите в Царство България.²⁵

Уставът има всеобхватен характер и включва в себе си в цялостен вид всички права предоставени на мюсюлманите от Берлинския договор, Търновската конституция, Правилата за духовно управление на мюсюлманите от 1880 и 1895 г. и някои от договореностите в двустранните спогодби подписани от България и Турция през 1909 и 1913 г.²⁶ В Устава са

²³ Чл. 3 от Съглашението по мюфтийския въпрос 1909 г. и чл. 4 от Съглашение относно мюфтиите 1913 г.

²⁴ Кесяков, Б. Цит. съч., с. 32-33; Генов, Г.П. Цит. съч., с. 176-177; Ялъмов. И. История на турската общност в България. С., 2002, с. 170; Şimşir, V. The Turks of Bulgaria /1878-1985/, London, 1988, p. 46-47

²⁵ ДВ, бр. 65 от 26 юни 1919 г.

²⁶ Според чл. 3 на Солунското примирие от 29 септември 1918 г. и чл. 23 на Мудроското примирие от 30 октомври 1918г., България и Османската империя се задължават да прекъснат дипломатическите си отношения. След края на гръцко-турската война (1919-1922 г.) и подписания в Лозана договор между Турция и страните от Антантата (1923 г.), пред България и Турция се появява благоприятна възможност за възстановяване на нормалните дипломатически отношения, между двете държави. Което автоматично означава и нов

разработени подробно всички механизми за управлението на мюсюлманските религиозни учреждения. Посочени са начините за функциониране и управление на мюфтийствата, мюсюлманските вероизповедни общини и настоятелства. Правата и задълженията, които намират място в него, по своята същност съответстват на вече утвърдената традиция от постановленията на предходните устави за администриране на мюсюлманското вероизповедание. В Глава първа регламентираща общите положения, отново се потвърждава, че всички мюсюлмани живеещи постоянно или временно в царството, независимо дали са български поданици или чужденци, се ползват със свобода на вероизповеданието, стига да не нарушават законите и предписанията на Устава /чл. 1/. От основните принципи на ръководство недвусмислено се разбира, че мюсюлманската население разполага със самостоятелност при управлението на вътрешно религиозните си дела, за разлика от контрола в административно отношение съсредоточен в държавните институции.

В административно и вероизповедно отношение те се управляват от предвидените в Устава органи и власти. Тоест от Главното мюфтийство, мюфтийствата, мюфтийските наместничества и духовни съдилища. Административно те се намират под надзорът на МВРИ, а в финансово отношение - и под контрола на Министерство на Финансите /МФ/ и Върховната сметна палата. Това се потвърждава от последващите членове от Устава за духовно устройство и управление на мюсюлманите. Главния мюфтия, мюфтиите и всички служебни лица в мюсюлманското вероизповедание са отговорни за длъжностите които заемат пред дисциплинарния съвет на МВРИ и духовните съдилища. За престъпления от служебен характер и нанесени щети на общинските имоти, отговарят на общо основание пред гражданските съдилища /чл. 5/. Главното мюфтийство и

двустранен договор в който трябва да бъдат уредени така наречените „висящи въпроси“: завръщане по домовете на бежанците българи от Източна Тракия, съдбата на техните имоти; правата на турското малцинство в България и на българското в Турция; положението на българските училища и на Екзархията в Турция. До подписването на новият двустранен договор в Ангора /Анкара/ от 1925 г., българската държава в политиката си спрямо религиозните и образователни институции на мюсюлманите в страната, продължава да изпълнява и прилага на практика разпоредбите на Съглашението относно мюфтиите към Цариградския договор и глава VII от Ньойския мирен договор.

останалите духовници от мюсюлманското вероизповедание са длъжни да водят деловодството и сметководството си на български език, като единствено настоятелствата на общините могат да използват и двата езика български и турски /чл. 6/. Основното и най-масово административно подразделение в системата на мюсюлманското вероизповедание са мюсюлманските религиозни общини (джемат-и-ислямие). Те се изграждат с разрешението на МВРИ, във всяко населено място в което живеят постоянно най-малко четиридесет мюсюлмански семейства. Там където техния брой е по-малък, няколко съседни населени места образуват една мюсюлманска религиозна община, а в случаите когато не може да стане групиране, министерството назначава тричленна комисия, която да управлява духовните им дела /чл. 7/. На практика мюсюлманската вероизповедна община представлява юридическа личност²⁷, която има право да притежава движими и недвижими имоти и да приема дарения и завещания, направени в полза на джамиите и училищата намиращи се на територията на съответната мюсюлманска община.²⁸ За разглеждания период вероизповедните общини успешно изпълняват единствено задълженията си за финансиране и поддържане на джамиите, докато финансирането на училищата и организирането на благотворителната дейност не отговаря на нарасналите потребности на мюсюлманската общност. Това се потвърждава от незадоволително материално състояние на частните мюсюлмански училища. На учениците липсват учебни пособия и инвентар за нормалното протичане на учебната година, въпреки значителният размер от средства, с които разполагат общините. Повечето от тях, предпочитат да отделят пари за строежа на нови сгради, отдавани под наем след това, за сметка на собствените си училища и ученици.²⁹

Според Устава всички мюсюлмани без разлика на коя секта принадлежат, задължително са членове на мюсюлманската вероизповедна община, в чийто район са на постоянно местожителство /чл. 10/. Всяка

²⁷ След приемането на Закона за народното просвещение и мюсюлманските училищни настоятелства придобиват статут на юридически лица. ДВ, бр. 87 от 21 юли, 1921 г.

²⁸ ДВ, бр. 65 от 26 юни 1919 г.

²⁹ ЦДА, ф. 471К, оп. 2, а.е. 15, л. 2-4

община се управлява от настоятелство, състоящо се от пет до девет души, зависимост от големината на населеното място. Изборите се провеждат веднъж на три години /чл. 11/ и са преки и тайни /чл. 12/. Избиратели са всички мюсюлмани, български поданици, навършили двадесет и една годишна възраст. Дадено е за първи път право на циганите мюсюлмани с постоянно местожителство да участват в изборите, но отново им е забранено да бъдат избирани в настоятелствата. За членове на настоятелствата задължително се избират мюсюлмани, които разполагат с граждански и политически права, трябва да са навършили тридесет години, да са грамотни на български и турски език и да притежават имуществен и образователен ценз /чл. 15/. От правото да бъдат избирани не могат да се възползват служителите и свещенослужителите към мюсюлманските вероизповедни общини и частните училища. Също така лицата които са в договорни, съдружнически, съпругески и роднински отношения с общината или с някои член от нейното настоятелство /чл. 16/. С този текст от Устава се избягва появата на конфликт на интереси в управлението на финансите и имотите на общините. Изборите се провеждат в един ден за цялата страна, под ръководството на специално назначени от общинските кметове изборни бюра. Резултатите от гласуването се потвърждават от МВРИ, като наказателните разпоредби от избирателния закон на България, важат и за изборите за настоятелства на мюсюлманските общини /чл. 22 и 27/.³⁰ Тази изборна процедура действа през целият разглеждан период.

Настоятелствата представляват общините пред държавните органи и обществените организации, стопанисват движимите и недвижими имоти, назначават и уволняват служители към общината, правят предложения пред съответния мюфтия или мюфтийски наместник за назначаването на свещенослужители в джамиите и другите молитвени домове и контролират тяхната дейност /чл. 32/. Всяко едно настоятелството е длъжно да изпълнява заповедите и нарежданията на МВРИ, Главното мюфтийство и на районния мюфтия или наместник /чл. 33/. Негово задължение е съставянето на проект за

³⁰ ДВ, бр. 65 от 26 юни 1919 г.

бюджета за финансовата година започваща от 1 април и свършваща на 31 март. След съгласуването на бюджета с Главното мюфтийство и неговото утвърждаване от МВРИ, настоятелството следи за точното изпълнение на приходната и разходната му част /чл. 42-44/. Въпреки, че съставя бюджета, след неговото одобряване настоятелството употребява предвидените суми от него само за точно определена цел, като нито една сума не може да се пренесе от един параграф по друг за посрещане на разходите. Сумите предвидени за издръжка на частните мюсюлмански училища в общината се записват на разход и се предоставят на разположение на съответното мюсюлманско училищно настоятелство /чл. 45/. С този параграф от Устава се гарантира за всяка една година отпускането на парична част от бюджета на мюсюлманската община за училищата на нейна територия.³¹ С поредица от разпореждания се гарантира бюджета, касата и отчетността на вероизповедните настоятелства. Ако по време на бюджетната година сумата по някоя точка се окаже недостатъчна, то тя може да се попълни от новосъздадения „ Запазен фонд”, който се формира въз основа на 5 % от общата сума на бюджета в началото на финансовата година. Самият фонд не може да се използва за увеличение на заплатите на личния състав към джамиите, богоугодните заведения, както и за непредвидени разходи.

От излишъците на бюджета на вероизповедната община 80 % отиват за общинския фонд, а останалите 20 % в общия фонд на мюсюлманското вероизповедание в България. Сумата събрана по тези фондове се внася в Българската народна банка (БНБ) и Земеделската банка (ЗБ) или със сумата се закупуват български държавни цени книжа. Приходите от общинския фонд се изразходват единствено за подпомагането на бедни и сираци в района на общината. Това става чрез мотивирано решение на настоятелството, утвърдено от съответния мюфтия или мюфтийски заместник /чл. 46 и 47/. Относно касата и отчетността, настоятелствата се задължават да предвиждат в бюджета си 10 % от общите си приходи за издръжка на новосъздаденото към Главното мюфтийство “Отделение за духовенството и вакъфите”. В

³¹ Пак там

последвалите членове подробно е регламентирано правата и задълженията на настоятелствата относно управлението на приходите и разходите на мюсюлманската вероизповедна община. Те са задължени годишно да предоставят отчет в три екземпляра за приходите и разходите през изтеклата финансова година. Отчетите се предоставят на МВРИ и Главното мюфтийство, а контролът се осъществява от инспекторите към МФ чрез ревизии за отчетността, паричното и имотно състояние на настоятелствата. Всички разходи по бюджета на вероизповедните общини се оправдават чрез документи, които подлежат на гербов сбор и имат същата форма както държавните /чл. 50-58/. Текста от главата на устава като цяло е подробна в регламентацията на правата и задълженията на настоятелствата, но част от тях възползвайки се от отделни пропуски, извършват финансови злоупотреби. Това се потвърждава от следния регламент, за разходи извършени в нарушение на наредбите на устава отговарят солидарно лицата, които са одобрили или решили извършването им /чл. 99/, тоест цялото настоятелство. Този пропуск регламентира колективна отговорност, предразполагаща към възможност за обогатяване на отделни членове на настоятелствата.³² Доказателства за това се появяват при последвалите ревизии на инспекторите към МФ в мюсюлманските вероизповедни общини.

Глава Трета от устава регламентира статута на служителите и свещенослужителите към молитвените домове. Всяка вероизповедна община трябва да издържа според средствата и нуждите си свещенослужители и служители при джамиите. Свещенослужители в мюсюлманското вероизповедание са Имам, Хатибин, Мюзеин и Ваизът, а служители са Каюмит, Тюбедарит и др. Лицата, кандидати за тези длъжности, трябва да отговарят на определени условия предвидени в устава. Да имат издадено свидетелство за завършен курс на медресе, да са български поданици, да владеят писмено и говоримо български език, да не са осъждани и лишавани от граждански и политически права, да са с поведение в нормите на общоприетия морал, да не страдат от психични и заразни болести, да нямат

³² Пак там

външни физически недостатъци и да са навършили двадесет и една години /чл. 61-63/. Останалата част от текста формулира изпитите и задълженията на свещенослужителите към джамиите. Относно молитвените домове и богослуженията всяка вероизповедна община може да има един или повече молитвени домове според броя на населението /чл. 90/. Строежа на нови сгради за религиозни нужди става след одобрението на МВРИ. Иск за разрешение се подава първоначално до Главното мюфтийство, чрез мотивиран доклад от съответния мюфтия или мюфтийски заместник, основан на издадено постановление от настоятелството на вероизповедната община. Доклада е задължително придружен от проект план на сградата и да съдържа сведения за броя на мюсюлманското население в района, причините породили нуждата за строеж на нова сграда, източниците на средствата с които ще се построи и издържа молитвения дом. Планът се изпраща в Министерство на общите сгради, пътищата и благоустройството за одобрение и утвърждаване. Богослужението в молитвените домове е публично и се забранява да се провежда на открито. Религиозни процесии се допускат единствено със специално разрешение от местните административни и полицейски власти. Молитвените домове служат само за религиозни нужди, които се извършват при открити врати. Събрания в тях, с каквато и да е била друга цел се забранява изрично /чл. 91-93/. Текстовете от тези членове на Устава, са стандартни и общи, и важат за всички администрирани и не администрирани вероизповедания в страната.³³

Духовните лидери на мюсюлманите в България според законите са мюфтиите, тяхната дейност се регламентира в глава пета. Управлението на религиозните дела на мюсюлманите в държавата е предоставено на Главния мюфтия, мюфтиите и мюфтийските заместници /чл. 94/, като техния брой се определя от МВРИ. През разглеждания период в България има тринадесет мюфтии и тридесет и две или три мюфтийски заместничества. Наред с религиозните дела в поверените им райони, те имат и административно-съдебни задължения, като органи на МВРИ и на Главното мюфтийство,

³³ Администрираните с устав вероизповедни общности са мюсюлманите, израилтяните и армено-григорианците. Не администрирани са католици и протестанти.

следователно те изпълняват двойна функция /чл. 95/.³⁴ Мюфтиите и мюфтийските заместници не се избират от мюсюлманите или техните представители като по-рано според Съглашението по мюфтийския въпрос. Чрез устава се възстановява статуквото в българското законодателство регламентирано още в привременните и временните правила, те да се назначават и уволняват от МВРИ по предложение на Главното мюфтийство. Окръжните мюфтии се назначават с царски указ, а заместниците - със заповед от министерството. За да изпълняват функциите си на административно съдебни лица, те трябва да получат мюраселе³⁵, която се издава от Главния мюфтия. Назначаването на мюфтиите става след изпит по гражданско /меджеле/, семейно /мюнакехат ве муфрекат/ и наследствено /весайя фераиз/ право, гражданско и шериатско съдопроизводство.

За мюфтии се назначават само български граждани, навършили тридесет години, притежаващи диплома или свидетелство за завършен курс от духовните училища медресе и Нювваб или ако са издържали нужният изпит пред висшият духовен съд. Според устава мюфтиите и мюфтийските заместници които са на служба до този момент, запазват своите постове ако отговарят на по-горе посочените изисквания. В противен случай се заместват постепенно с лица притежаващи нужния ценз. Единствено на тези мюфтии имащи прослужени четири години и на мюфтийските заместници с шест годишен стаж се дава възможност да се освободят от изпит /чл. 98 и 99/. Прилагането на тези два параграфа от устава през последвалите години е затруднено от липсата на достатъчно добре подготвени кадри които да заемат двете длъжности. Това се потвърждава от докладите на изпитните комисии на МВРИ, които са принудени да оставят на служба тези мюфтии които не покриват изискванията, но без право на повишение, а при вакантен пост разрешават назначаване след провеждането на изпити, дори когато

³⁴ Представителите на останалите вероизповедания ползващи статут на държавни служители са: Главния равин, секретаря и прислужника прикрепени към него; Българо-католически епископ за Софийско-Пловдивския диоцез, българо-католически енорийски свещеници за северния и южния диоцез. Заплатите им възлизат на общо 47 640 лв. за 1919 г и на 91 680 лв. за 1924 г.; Стенографски дневници на XIX ОНС, I ИС, 1920, с. 2320-2321; Стенографски дневници на XX ОНС, I ИС, 1923 г., с. 14

³⁵ Мюраселе – грамота за съдийска правоспособност

кандидатите не са достатъчно подготвени да бъдат мюфтии³⁶. Едновременното упражняване на функциите на духовни лица и шериатски съдии осигурява на мюфтиите и мюфтийските наместници статут на държавни служители, като първите се делят на три категории, а вторите на две - по натрупан трудов стаж и показан на изпита успех. Според тези изисквания се определя и заплатата им предвидена в бюджета на МВРИ. Този статут на длъжностни лица налага и известни ограничения при изпълнение на служебните им задължения. За всяка предприета обиколка в районите за които отговарят и при напускане пределите на България, те са задължени да искат разрешение от министерството. По нито един начин не могат да осъществяват контакт с чуждестранни публични учреждения и лица в или извън страната. Мюфтиите и мюфтийските наместници се уволняват от МВРИ, по решение на административния съвет към Министерството съгласно Закона за чиновниците по гражданското ведомство, като задължително с правото на глас присъства и един делегат на Главното мюфтийство /чл. 101-103/. За подобряване дейността на окръжните мюфтийства и наместничества в устава е предвидено създаването на канцеларии към тях. За издръжката на персонала към тях министерството ежегодно предоставя необходимата сума. Функциите на канцеларията се свеждат до завеждането и организирането на кореспонденцията, финансовите и шериатските дела.³⁷

За духовен водач и представител на мюсюлманите в България се определя Главния мюфтия със седалище в София. Уставът, като цяло му предоставя широки пълномощия. Той е отговорен за правилното и точно функциониране на мюсюлманската вероизповедна организация. Основните му задължения са да се грижи за развитието и издигането на религиозната и образователна подготовка на мюсюлманското население в страната. Главния мюфтия контролира и надзирава мюфтиите и мюфтийските наместници, а чрез тях и всички свещенослужители към богослужебните сгради. Дава указания чрез фетви и упражнява контрол за точното изпълнение на шериатските закони. Друго негово задължение е да се подобри учебния

³⁶ ЦДА, ф. 471К, оп. 2, а.е. 48, л. 1

³⁷ ДВ, бр. 65 от 26 юни 1919 г.

процес в медресетата според изискванията на времето и да пристъпи към организирането и откриването на належащото за мюсюлманската общност училище Нювваб³⁸. С откриването на училището мюсюлманската вероизповедна институция има възможност да реши проблема с набирането на добре подготвени кадри за свещенослужители.

Изборът на Главен мюфтия се извършва на всеки пет години. Той се избира от мюфтиите и мюфтийските заместници. Изборът се провежда под надзорът на МВРИ, а резултатът от него се утвърждава с указ на царя. По този начин се премахва зависимостта по встъпването в длъжност Главен мюфтия от Шейх-ул-Исляма. Министерството единствено уведомява Шейх-ул-Исляма за избора утвърждаването на длъжността, за да бъде снабден новият Главен мюфтия със съответните грамоти меншур и мюраселе. На практика тази процедура функционира до края на двайсетте години на ХХ в. Чрез избори Сюлейман Фаик заема поста на Главен мюфтия от 1919 до 1928 г. Тези разпоредби от устава отменят членовете на Цариградският мирен договор касаещи положението на Главния мюфтия и възвръщат статуквото в законодателната практика на българската държава. При Главното мюфтийство се организира и канцелария. Дейността която тя изпълнява е еднотипна с тази на канцелариите към окръжните мюфтии и мюфтийски заместници /чл. 126-129/.

Една от най-важните религиозни институции на мюсюлманите в България са шериятските съдилища, които играят важна роля в правораздаването и са основният критерий за религиозната автономност на мюсюлманското вероизповедание в страната. Статутът, правомощията и функциите на тези съдилища са регламентирани от Закона за гражданското съдопроизводство от 15 декември 1891 г.³⁹ и от Закона за устройство на съдилищата от 19 декември 1898г.⁴⁰ Те обхващат семейно-брачните и

³⁸ Медресе - Тюн – Нювваб е открито през учебната 1922-1923 г. Духовното училище е подведомствено на Главното мюфтийство и е предназначено за подготовка на мюфтии и мюфтийски заместници, обучението се осъществява на две нива в среден и висш отдел. За ученици в средния се приемат завършилите прогимназия, а за висшия тези, които са завършили средния курс в Нювваб.

³⁹ ДВ, бр. 31 от 8 февруари 1892 г.

⁴⁰ ДВ, бр. 7 от 12 януари 1899 г.

наследствени дела, механизмите на съдопроизводството се детайлизират от законодателните членове в глава VII на устава. Шериатските съдилища имат три степени: първостепенни, въззивни (апелативни) и висш духовен съд /чл. 131/. Те разглеждат единствено делата, свързани със семейното и наследственото право, както и брачните и бракоразводни дела /чл. 132/. Производството по тези дела се урежда от статута на мюсюлманското вероизповедание и от обичайното право на общността. На страните по делото се дава право на избор ако не искат да бъдат съдени от духовен съдия, делото да бъде прехвърлено за разглеждане на съответния окръжен или мирови. Това е възможно единствено в случаите когато все още не е взето постановено решение по делото. При прехвърляне на делото към граждански съд според посочените по-горе два закона се дава възможност по време на съдебния процес, ако страните не владеят български език, да се назначи преводач за тяхна сметка или безплатно за обвиняемия на всички стадии при наказателно съдопроизводство. Също така се допуска в съда да се говори и на турски и без преводач в случай, че всички съдии, секретарят и страните владеят езика. За сравнение през същият период в Турция, няма закон, с който делата на шериатски съд да се прехвърлят на граждански. Компетентността на шериатския съд е ограничена със Султански указ от 1880 г. Но поради превишаване от страна на кадиите на правата и компетентността им предвидена в закона. Младотурците прокарват закон в сила от 25 октомври 1917 г., с който точно определят делата, които шериатските съдилища трябва да приемат за разглеждане. Тези дела си отнасят до следните спорове: Спорове по смяна на вакъфите от един вид в друг, за в полза на самия вакъф, и всички вакъфски спорове; Спорове по искания на вакъфската и сиротски каси, основани на шериатски или вакъфски хюджети (официални записи); Назначаване и уволняване на опекун и настойник на малолетни, спорове възникнали по тези случаи и спорове по наследство; Забрана и вдигане на забрана, на и от „малоумни, умопобъркани и разточители” и определяне на пълнолетието; Назначаване и уволняване на отсъстващ; Спорове по брака, развод, мехир (дар за невестата), прехрана и роднинство; Описване на

наследството при наличност на малолетни наследници, разделяне на наследството между тях и определяне дялат на всеки по отделно.⁴¹

Устава регламентира, към всяко мюфтийство и мюфтийско наместничество да има един едноличен първостепенен шериатски съд оглавяван от съответния мюфтия или наместник. Правомощията на първостепенния съд се ограничават върху съдебните участъци, спадащи към района на мюфтийството или мюфтийското наместничество. В устава е предвидено наличието на три апелативни съдилища в градовете София, Русе и Пловдив. За съдии с царски указ се назначават духовници от кандидатите за мюфтии. Тези съдилища също са еднолични и въпреки, че за издръжката им ежегодно МВРИ отпуска цялата сума, те така и не са открити.⁴² При главното мюфтийство заседава Висшият духовен шериатски съд. Той е колегиално учреждение, състои се от трима души в това число и Главния мюфтия, който по право е председател на съда. Останалите двама съдии задължително трябва да са с юридическо образование /чл. 131 и 141/ и получават годишна държавна заплата в размер от 13 200 до 16 440 лв. Първостепенните съдилища разглеждат и решават делата по същество, а висшият духовен съд следи за точното изпълнение на шериатските закони и еднаквото им прилагане. Като всички бракоразводни решения на мюфтиите и мюфтийските наместници подлежат на разглеждане от Висшия съд /чл. 144/. Той има право да отменя решенията на първостепенните и апелативните съдилища по реда на чл. 705 от Закона за гражданското съдопроизводство.⁴³ Ако при разглеждането на някои дела от висшия съд възникнат неясноти относно тълкуването на шериатските закони, съдът след взето постановление чрез Главното мюфтийство може да поиска разяснение (фетва) от Шейх-ул-Исляма /чл. 159/. В случая шериатските съдилища в България имат пряка връзка по религиозно правните дела с върховния мюсюлмански духовен водач. Така се потвърждава основното правило в българското законодателство, държавата да

⁴¹ ЦДА, ф. 321 К, оп. 1, а.е. 2811, л. 43

⁴² Това се потвърждава от кореспонденцията между МВРИ и Главното мюфтийство за периода 1925-1926 г. Кореспонденцията е свързана с изготвения проект от министерството за общ Закон за вероизповеданията в България.

⁴³ ДВ, бр. 31 от 8 февруари 1892 г.

администрира вероизповеданията, но да не се бърка в техните вътрешно религиозни практики. Общият надзор над мюсюлманските духовни съдилища принадлежи на МВРИ, като този надзор се упражнява от началника на вероизповедния отдел, чрез инспекторите на министерството. Съдилищата изцяло се финансират от държавния бюджет, а шериатските съдии имат статут на държавни служители. Според Устава, Министерството само надзирава, а контролът по религиозните въпроси разглеждани от съдилищата принадлежи на Главното мюфтийство.⁴⁴

Вакъфите по своята същност представляват своеобразен фонд, осигуряващ финансовите ресурси, необходими за функционирането на мюсюлманските религиозни институции, молитвени домове и частни училища. С Устава за духовно устройство и управление на мюсюлманите, вакъфските имоти са обединени в единна централизирана стопанска и благотворителна организация. За нейното управление към Главното мюфтийство е създадено „Отделение за духовенството и вакъфите”. Според устава всички общински вакъфи в царството преминават под опеката на настоятелствата на мюсюлманската вероизповедна община. Вакъфите управлявани до този момент от мютевелиите, според организационните им актове „вакъфнаме” се отнемат и преминават по ръководството на настоятелствата. Мютевелиите запазват единствено правото си на надзор върху вакъфа, за което получават и парично възнаграждение /чл. 168/. Така чрез устава се регламентират и прилагат на практика във вътрешното законодателство на страната, договореностите относно вакъфските имоти залегнали в Цариградският мирен договор. При конфликт на икономически интереси, решението относно всички възникнали спорове по управлението на тези имоти е в компетенцията на МВРИ. Настоятелството не може нито да купува, нито да продава, ипотекира, построява и заменя общински вакъфи без предварителното разрешение на министерството. За всички юридически сделки с тези имоти, като прехвърляне, придобиване, преминаване в наследство, наемане и замяна предвидени в шериатското законодателство

⁴⁴ ДВ, бр. 65 от 26 юни 1919 г.

влизат в сила отново след постановление на МВРИ /чл. 171-173/. Главния мюфтия е длъжен в шест месечен срок след влизането в сила на Устава да предостави на МВРИ подробен списък за всички вакъфски имоти и свещенослужители при джамиите и другите молитвени домове в страната. Като ръководен и контролен орган „Отделението за духовенство и вакъфи” се състои от началник, счетоводител и трима писари. Отделението разпределя и урежда свещено служителските и служителски постове към джамиите и другите благотворителни организации. Контролира актовете и сделките които извършват настоятелствата във връзка с наема, строежа и ремонта на вакъфските имоти съгласно Закона за търговете. Отделението изготвя всяка година своя бюджет, който изпраща за утвърждаване до МВРИ. Излишъците от този бюджет се внасят в БНБ в края на финансовата година по сметката на общия мюсюлмански фонд. Когато сумата натрупана във фонда достигне размер достатъчен за издръжката на духовници и учители, отделението с разрешението на Висшия духовен съд и одобрението на МВРИ може да започне от остатъка да издържа бедни деца и сирачета мюсюлмани. Устава отрежда ключово роля на вакъфите във финансирането на религиозните и образователни институции на мюсюлманското население в България. Правилното стопанисване на имотите от страна на настоятелствата дава възможност за финансовото обезпечаването на мюсюлманските частни училища, издръжката на джамиите, молитвените домове и отпускането на стипендии за бедни ученици и студенти, които да учат или продължат образованието си в български и чуждестранни учебни заведения.

В последната, глава законодателите в либерален дух регламентират механизмите за правилното функциониране и спазване на разпорежданията предвидени в устава. Това се потвърждава и от текста на членовете, според които свещенослужителите които нарушават или не изпълняват служебните си задължения се отстраняват от служба. На осъдените за престъпление се отнемат възложените постове и се прехвърлят върху лица отговарящи на предвидените в Устава условия. Осъдените за нарушения свещенослужители запазват своите постове докато трае присъдата, но ръководенето и изпълнението се възлага на по-горе посочения заместник. При този случай

заплатата която се предвижда за поста се разделя на половина между титуляря т.е. осъдения и заместника му в службата /чл. 180-181/. Отнема се службата на свещенослужител когато извършват действия извън компетенцията, която позволява религиозното му звание. Това става след организирането на разследване от съответния мюфтия или мюфтийски наместник и чрез главното мюфтийство се изпраща рапорт придружен от мотивирано мнение до МВРИ, за да се наложи и прецени вида на наказанието. За всяко нарушение на устава за което няма предвидена санкция в общия наказателен закон главния мюфтия, мюфтиите, мюфтийските наместници, съдиите, чиновниците и служещите при тях се подлагат на дисциплинарно наказание съгласно закона за чиновниците /чл. 183/. В тази насока полицейските и административни власти са длъжни да оказват своевременно нужното съдействие на мюфтиите, мюфтийските наместници и съдиите при изпълнение на служебните им права и задължения /чл. 184/. Уставът за духовно устройство и управление на мюсюлманите в България влиза в сила един месец след обнародването му в държавен вестник и отменя временните правила за мюсюлманите както и всички други наредби които му противоречат.⁴⁵

* * *

След провеждането на парламентарни избори в края на октомври 1919 г. Българския земеделски народен съюз /БЗНС/ съставя коалиционно правителство. На 27 ноември 1919 г. министър-председателят Александър Стамболийски подписва Ньойския договор. Поетите от България по силата на договора задължения във връзка с малцинствата, включват създаването на условия за българските поданици от етническите, религиозните или езиковите малцинства да бъдат третирали еднакво и имат същите юридически и фактически гаранции, както останалите български поданици. Те имат правото да основават, управляват и контролират на свои средства благотворителни,

⁴⁵ Пак там.

черковни или обществени заведения, с право да ползват в тях езика си и да упражняват свободно религията си /чл. 54/. В градовете и окръзите в които живеят значително число български поданици от малцинствата, на тези малцинства ще се обезпечи ползването на една справедлива част от сумите, които биха били отпускани от хазната по държавния, общинския или други бюджети, за възпитателни, религиозни и благотворителни цели.⁴⁶ Всички тези изисквания касаещи пряко мюсюлманското население в страната, са прокарани и възприети от управляващите в София. Това се потвърждава от влезлия в сила Устав за духовно устройство и управление на мюсюлманите, който гарантира наличието и функционирането на мюсюлмански религиозни институции и от ежегодното отпускане на държавно финансиране по бюджет за тяхната издръжка в продължение на четиридесет години. Относно защитата религиозните права на мюсюлманите в България, мирният договор от Ньой не предвижда нищо повече от установената до този момент вътрешна законодателна практика. Българската национална държава още от самото начало на своето политическо съществуване въвежда принципите за „културни, религиозни и образователни права”, залегнали в основата на създадената след войната система за защита правата на малцинствата. Коалиционното правителство на БЗНС в своята политика към мюсюлманското население се придържа към установеното вътрешно законодателство, гарантиращо религиозните права на мюсюлманите. В потвърждение на това, през 1920 г. правителството изисква от МВРИ да направи справка, относно статута на мюсюлманските религиозни институции в Гърция. Целта на това проучване, е да се сравни българският Устав за духовно устройство и управление на мюсюлманите с подобен закон в съседна балканска държава. От сравнението става ясно, че българският вариант ако не по добър, то в никакъв случай не е и по-лош от гръцкият, що се касае да гарантиране и спазване на религиозните права на мюсюлманската общност.

⁴⁶ Кесяков, Б. Ньойски договор с обяснителни бележки. С., 1999. 150-151

Това обяснява и липсата на законодателна инициатива от страна на БЗНС, за промени в Устава.⁴⁷

Наред с това кабинета приема няколко законодателни акта, свързани с наложените в страната след войната нови обществено икономически процеси. Според закона за облекчение на жилищната криза от 20 януари 1920г., наемът за сгради използвани за религиозни цели, заплащан до този момент от съответната общност, се поема от българската държава.⁴⁸ Този закон цели допълнително финансово стимулиране на иноверните и инославни вероизповедни общини, от което поради своята численост най-много се възползват мюсюлманските институции. Следващия акт касае регулирането на заплатите на духовенството в страната. С решение на Народното събрание са одобрени наредбите и таблиците за възнагражденията на държавните служители, част от които е и мюсюлманското духовенство. Според тях правителството определя от 1 април 1920 г. Главният мюфтия да получава парично възнаграждение от 1000 лв. месечно, а мюфтиите и мюфтийските наместници по 800 лв. Средната заплата на служителите към молитвените домове е фиксирана на 250 лв., като повишението на доходите на всички държавни служители става след всеки три пълни прослужени години. По този начин заплатите на средния духовен кадър от Българската православна църква в страната се изравняват с тези на мюсюлманските духовници. Главния мюфтия е със месечен доход както българските епископи и митрополитите без епархии.⁴⁹ Мюфтиите и мюфтийските наместници стават държавни чиновници от II и III група /Таблица 4/. МВРИ изплаща пари на 171 длъжностни лица, представители на мюсюлманското вероизповедание в страната. По закона, за първи път придобиват статут на държавни чиновници и служителите към молитвените домове, като тяхната заплата започва да се отпуска от държавата и административните общини, а не от мюсюлманската

⁴⁷ Виж по-подробно: Закон № 2345 „За временен Главен мюфтия и мюфтии на мюсюлманите в държавата и за управление на имотите на мюсюлманските общини“ /превод от гръцки държавен вестник бр. 148, том А, от 24. VI/3.VII – 1920 г./ ЦДА, ф. 166 К, оп. 1, а.е. 863, л. 109-117

⁴⁸ ДВ, бр. 213 от 12 ноември 1920 г.

⁴⁹ Митрополити без епархия: Охридски Борис, Скопски Неофит и Теодоси и Неврокопски Иларион; Стенографски дневници на XIX ОНС, I ИС, 1920, с. 2320-2321

вероизповедна община както е до този момент според чл.61 от Устава. По този начин всички представители на мюсюлманското духовенство в страната, влиза в системата за трудова повинност Откупването от това задължение става с внасянето на десет дневна заплата по държавна сметка. За тези, които не могат да заплатят и искат да отбият трудовата повинност, е предвиден десет дневен платен отпуск.⁵⁰ Тези действия на управляващите в София, ясно показват какъв тип религиозна политика ще бъде провеждана спрямо мюсюлманите в страната. Политика придържаща се към държавното законодателство и гарантираща политическите, икономическите и религиозните права.

В същото време правителството констатира и нарушения на Устава за духовно устройство и управление на мюсюлманите. Голяма част от мюфтийствата и мюфтийските наместничества нередовно внасят приходите предвидени за Държавното съкровище. Въпреки, че според чл. 113 от Устава, духовенството трябва да ги внася ежемесечно. Не постъпват редовно и таксите за издаване на документ от шериатските съдилища предвидени за духовното училище „Нювваб”. След съставянето на 21 май 1920 г. на самостоятелно правителство на БЗНС се назначава ревизия. Финансовата проверка на фонд „Духовенство и вакъфи” според акта за провеждане е на два етапа от 1 юни до 10 август 1922 г. и от 15 август до 4 септември 1923 г., като втория е проведен от последвалото правителство на Сговора. Приложения ревизионен акт показва, че в рамките на една финансова година във фонд „Духовенство и вакъфи” са извършени различни по вид финансови и административни нарушения. Отпускани са помощи на лица без да има официален документ. Възнаграждение в размер на 300 лв. за четирима души, за това, че е завършено духовно училище без да имат издадена диплома. Предоставени са помощи на четиридесет и девет лица в затруднено положение, без да може по какъвто и да е било начин да се докаже, че те наистина са такива. По същия начин са отпуснати стипендии на трима студента по медицина в размер на 1500 лв. месечно, при положение, че липсва

⁵⁰ ЦДА, ф. 471 К, оп. 2, а.е. 3, л. 13-19; 30-36

удостоверение от Софийския университет, че те в действителност са били със статут на обучаващи се, за една учебна година. Раздадени са възнаграждения и помощи на хора, които не се ползват с такова право в размер на 40000 лв. Постъпилите суми във фонда не се записват по приход в касовата книга, а се записват в разход по оправдателен документ, който е недействителен. Превишени са отпуснатите кредити и са закупувани инвентарни предмети на цени по високи от действителната им пазарна стойност. Много често тези предмети дори липсват в съответните сгради.⁵¹

След първата ревизия е съставен обвинителен акт на който в последствие Главното мюфтийство отговаря чрез оправдателни документи предоставени на МФ. Въпреки това, сред представителите на държавните институции остава впечатлението за наличието на нередности в управлението на фонда. Това се потвърждава и от продължаващата практика от страна на мюфтийствата да не се издават финансови платежни заповеди за заплати и да не се предоставят ведомости за проверка. Голяма част от тези мюфтийства имат и невърнати суми, изтеглени от държавното съкровище срещу разписка.⁵² В отговор правителството, за да принуди мюсюлманските духовни институции да върнат своите дългове към държавата. Спира изплащането на заплати, разпуска настоятелства на мюсюлманските вероизповедни общини и ги заменя с тричленки. Замяната на вероизповедните настоятелства заради злоупотреби с тричленни комисии е една от най-устойчивите административни практики на МВРИ. За целия разглеждан период, тя се прилага стриктно според разпорежданията на Устава и не е използвана като средство за натиск върху мюсюлманските вероизповедни общини. За да отмени тези наказателни мерки министерството в допълнение изисква от общините да събират и редовно сумите от позволителни за венчаване (изиннамета) в полза на фонд „Нювваб”. Следваща стъпка е предприета на 12 февруари 1923 г., когато с решение на Министерски съвет /МС/, фонда и

⁵¹ ЦДА, ф. 471 К, оп. 2, а.е. 19, л. 54-68

⁵² Пак там, л. 68, 74

училището „Нювваб“ в Шумен се преместват под надзора на Министерство на народното просвещение /МНП/.⁵³

Дори при наличието на финансови злоупотреби за периода от 1919 до 1923 година двете правителства на Александър Стамболийски, отпускат редовно сума по бюджет за поддържане на иноверното и инославно духовенство. Общата сумата възлиза на 2 370 640 лв. Като финансовите субсидии за 1919/20 и 1920/21 г. са по-малки от предоставената сума през 1910 година. За подобрене на статут на духовенството в пределите на България правителството на БЗНС вдига заплатите. Главния мюфтия започва да получава най-голямото възнаграждение от всички висши духовници на иноверните и инославни общности в размер от 15 000 до 21 000 лв. на година, според прослуженото време и допълнителна заплата от 4 800 лв. годишно. Религиозната политика на БЗНС спрямо мюсюлманите в страната следва утвърдените традиции на българското законодателство, придържа се към Устава за духовно устройство и управление на мюсюлманите от 1919 г. и задълженията за спазване на малцинствените права залегнали в Ньойския договор.

* * *

След преврата на 9 юни 1923 г. кабинета оглавяван от Ал. Стамболийски е свален от власт. Съставено е ново правителство начело с Александър Цанков, което въпреки идейно политическите различия с предходното, запазва последователността в религиозната политика на държавата. Това се доказва и от последвалите действия за запазване на законовите промени във финансовата сфера направени от БЗНС и провеждането на нова ревизия на мюсюлманските институции. При втората ревизия въпреки наложените санкции от земеделците се установяват нови злоупотреби свързани с вакъфските имоти, като това се дължи на слабия контрол от страна на МВРИ и пропуските в устава позволяващи на не дотам

⁵³ ЦДА, ф. 471 К, оп. 2, а.е. 4, л. 6-7

добросъвестни настоятелства на мюсюлманските вероизповедни общини да се облагодетелстват финансово. Слабият контрол от страна на държавните институции се поражда от непрекъснатият стремеж на всяко едно правителство да привлече за гласоподаватели мюсюлманите в страната и наложи за членове на настоятелствата хора от своите избирателни листи. В потвърждение на това първият законодателен акт на новото правителство е окръжна заповед на МВРИ от 26 юни 1923 г. свързана с възстановяването на разтурените от окръжните управители, настоятелства на мюсюлманските вероизповедни общини.⁵⁴

Контролът на всички видове сделки с вакъфски имоти принадлежи на отдел Духовенство и вакъфи, респективно на неговия началник, съгласно Устава за духовно устройство и управление на мюсюлманите. Контрола се изразява в това, че началника на отдела проверява всички книжа по отдаване под наем, продажба, покупка, дарения, завещания и други подобни сделки с вакъфски имоти. Тези книжа задължително трябва да отговарят на формата установена със Закона за Бюджета, както и на други граждански закони. От ревизията става ясно, че книжата по тези сделки не се намират в канцеларията на отдела, през който минават само за контрол и предоставяне на компетентно мнение за редовността на съдържанието и се препращат в МВРИ за утвърждаване. След което министерството отново ги връща в отдела, който от своя страна ги свежда за изпълнение по места. Поради това в отдела не е възможно да се направи подробна проверка на сделките, за да се констатира тяхната редовност или обратно, да се разбере дали не се злоупотребява с приходите. Тази практика налага извършването на една подробна проверка по места на всички сделки с вакъфски имоти. Такава не е реализирано от инспекторите на МФ, но е проверена документацията на отдел Духовенство и вакъфи. При ревизията на отдела не са намерени съставени на български език регистри на вакъфските имоти в страната, а само такива на турски, макар че отдела е задължен съгласно устава да заведе такъв регистър и на български. Липсват и документи от които да стане ясно, че мютевелейските имоти са

⁵⁴ ЦДА, ф. 471 К, оп. 2, а.е. 4, л. 14, 23

предадени на настоятелствата на мюсюлманските вероизповедни общини, както е постановено от чл. 168 и 170 от устава. Липсата на тези книжа и документи свежда до минимум контрола от страна на държавата как се прилагат и изпълняват на практика постановленията на Устава касаещи управлението на вакъфските имоти. Това води и до порочната практика да се злоупотребява от страна на настоятелствата и духовните лица с приходите от тези имоти. Това се потвърждава от извънредната сделка със Софийските вакъфски имоти за която е похарчена сума от 100 000 лв. без да е спазен закона. Също така и от писмото до Христо Калфов министър на външните работи и изповеданията, пратено от адвоката Емануил Йорданов с дата 28 юли 1923 г. Във връзка с делото за злоупотреби в Пловдивската мюсюлманска вероизповедна община. В която, чрез строежите на сгради, мюсюлманското общинско настоятелство източва бюджета на общината и заграбва част от вакъфските имоти за лично ползване.⁵⁵ Въз основа на ревизията и сведенията с които разполага МФ, е съставен нов обвинителен акт и са предприети същите мерки, както и при правителството на БЗНС, ответната реакция от страна на Главното мюфтийство следва старата практика с предоставянето на оправдателни документи. Въпреки това в следващите две години благодарение на държавната политика финансовото състояние на мюсюлманските религиозни институции се стабилизира.⁵⁶

За 1923/24 г. предвидения бюджет за поддръжка на иновърното и инославно духовенство възлиза на 1 317 530 лв. и допълнително добавъчно възнаграждение от 1 426 000 лв., но в последствие сумата нараства. /Таблица 1/. Това води до ново увеличаване на възнагражденията за мюсюлманското духовенство и добавянето на класове към длъжностите /Таблица 5 и 6/. Заплатата на Главния мюфтия е вдигната на 21 000 лв. годишно плюс допълнителната заплата която се запазва в старият и размер. Духовния глава на мюсюлманите получава по-малко възнаграждение само от митрополитите на БПЦ, който се разписват срещу 48 000 лв.⁵⁷ Правителството предприема и

⁵⁵ ЦДА, ф. 369 К, оп. 1, а.е. 188, л. 1-4

⁵⁶ ЦДА, ф. 471 К, оп. 2, а.е. 19, л. 54-68

⁵⁷ Пак там, а.е. 17, л. 2-5

мерки за подобрене на финансовото състояние и дейността на фонд „Духовенство и вакъфи“. Редовните приходи на фонда са 10 % от бюджетите на мюсюлманските вероизповедни общини, съгласно чл. 48 от устава. За 1923/24 г. са предвидени приходи в размер на 769 681 лв., същата сума постъпва във касата на фонда. Предвидено постъпление за 1924/25 г. 1 084 817 лв., утвърдени от МВРИ и внесени в касата същите. Приходите по чл. 68 от устава за двете финансови години по 1000 лв. за всяка една. Не одобрени суми от предходните години за 1923/24 г. 232 898 лв., а за 1924/25 г. 256 678 лв. Сумите са утвърдени от министерството и предоставени на разположение на фонда. Приходите от продажба на квитанционни книжа 13 800 лв. за 1923/24 г. и 11 860 лв. за 1924/25 г. От икономии в бюджета от минали финансови години, налични в касата на фонда и БНБ за 1923/24 г. 203 193 лв., за 1924/25 г. 241 468 лв. Общия приход на фонд „Духовенство и вакъфи“ без държавната финансова помощ възлиза за 1923/24 г. на 1 222 569 лв., а за 1924/25 г. на 1 594 825 лв. Разходите за двете финансови години се разпределят според устава. За издръжка на трима стипендианти по медицина за 1923/24 г. предвидени 80 000 лв. и изразходвани 72 000 лв. За 1924/25 г. предвидени и изразходвани 72 000 лв., като разликата в предвидената и предоставена сума на стипендиантите, се обяснява от това, че според правилника за стипендиите, издръжката на стипендианта се определя според нуждите⁵⁸. За организирането на курсове за мюсюлмански учители през 1923/24 г. предвидени 30 000 лв., изразходвани 22 452 лв., а за следващата финансова година 1924/25 предвидени и изразходвани 42 000 лв. За провеждане на курсове за мюфтии предвидени и изразходвани 5 000 лв. за всяка една от годините. Отпуснати от фонда за закупуването на учебници предназначени за бедни мюсюлмански ученици за 1923/24 г. 4 000 лв., а за 1924/25 г. 10 000 лв.⁵⁹ За двете години фонда показва напредък в усвояването на средствата. Това се потвърждава от финансовия баланс според който за 1923/24 г. приходите надхвърлят разходите, а за 1924/25 г. те са изравнени.

⁵⁸ Пак там, а.е. 19, л. 56-68; а.е. 5, л. 1-15

⁵⁹ Пак там, а.е. 17, л. 2-5

През 1924 г. правителството гласува и приема два правилника засягащи администрирането на мюсюлманското вероизповедание и институции в страната. Първият от тях е Правилник за сметководство и деловодство на мюсюлманските вероизповедни общини. Той е изработен въз основа на Устава за духовно устройство и управление на мюсюлманите. Неговата цел е да подобри финансовата организация на мюсюлманските общини и да даде по-ясна представа за приходите, разходите и дейността на общините. Властимащите в София правят нов опит за администриране на мюсюлманските общини с който да пресекат източването на средства. Според правилника общините се задължават да водят регистър на всички вакъфски и мютевелейски имоти, предадени им за управление. Регистъра трябва да се организира в тримесечен срок след влизането в сила на правилника, препис от него настоятелствата трябва да изпратят до отделение Духовенство и вакъфи и до мюфтиите и мюфтийските наместници /чл. 38/.⁶⁰ Всички книжа свързани с провеждането на търгове, които съгласно закона за Бюджета, Отчетността и Предприятията подлежат на одобрението на МВРИ или окръжните управители, трябва да са изрядни и копие от тях трябва да се съхранява във всяка една от двете институции.

Бюджета се дели на две части , първата за приходи, втората за разходи, като всяка от тях се дели на две глави: редовни приходи и разходи и извънредни приходи и разходи чл. /26/. Задължително бюджета се съставя и гласува без дефицит, като в приходната му част се вписват единствено сумите, които ще постъпят, а в разходната всички необходими суми /чл. 27/. При представянето му пред контролните органи бюджета задължително трябва да е придружен от обяснителни таблици. Приходите са два вида редовни и извънредни. Първите се формират от движими и недвижими имоти принадлежащи на общината, от мютевелейските вакъфи, от вакъфски недвижими иджеретеи (с двоен наем) и мукателях (с определен наем), от лихвите по капитали вложени в БНБ и ЗБ и от излишъците на бюджетното разпределение.⁶¹ Финансовата субсидия от държавата не влиза в редовните

⁶⁰ Пак там, а.е. 2, л. 1-12

⁶¹ Пак там, л. 1-12

приходи на мюсюлманската вероизповедно община, защото тя не се генерира от общините, а се отпуска от държавният бюджет. От редовните приходи настоятелствата задължително отделят 10 % които постъпват във фонд Духовенство и вакъфи.

Извънредните приходи се формират от продажба, регулация или заменяне на общински имоти, заеми, помощи от административните общини, помощи от населението, дългове на частни лица и държавни, общински и обществени институции по полици, записи, изпълнителни листове, платежни заповеди и други, както и от случайни приходи. Според правилника извънредните приходи се вписват в бюджета на мюсюлманската вероизповедна община, само когато има съответното решение на настоятелството. За това липсват точни данни за годишния размер на тези приходи. Поради тази причина не може да се определи не само за какво, как и кой изразходва тези средства, но и тяхното значение за благотворителната, образователната и религиозна дейност на институцията. Разходите са разделени по същият начин, редовните обезпечават финансовите нужди на вероизповедната община предвидени в Устава за духовно устройство и управление на мюсюлманите, а извънредните покриват някои временни нужди възникнали през бюджетната година. Годишния отчет на общините се изготвя най-късно до 15 юни, като препис от него се изпраща в МВРИ за сведение /чл. 35/. Настоятелствата отново са задължени да извършват всички юридически сделки с вакъфски имоти съгласно устава. Целта е да може да се запази размера на поземления фонд на тези имоти, за това последната част на правилника регламентира наказателните разпоредби. Новото в тях е увеличението на паричните санкции за провинилите се, а относно неизпълнението на предписанията за сделките с вакъфските имоти се провежда углавно съдопроизводство.

Вторият правилник приет от правителството на Ал. Цанков е продиктуван от предложение на Българската Православна Църква /БПЦ/. В заседание на 27 март, Светия Синод на БПЦ установява действителността на твърденията идващи от епархиите, че инославната пропаганда и чуждите духовни власти оказват влияние на православно паство, като се месят в

семејните и брачните му одношения. В множество случаи лица от православната църква, които не могат да се сдобият с разрешение за брак, поради блиско родство или друга причина която възпрепятства законното признаване на брака им. Се възползват от услугите на инославните духовни власти, които узаконяват тези брачните връзки. В последствие двойките бракосъчетани по този начин, прибегват до БПЦ да кръщават децата, да спазват православните религиозни наредби и да се молят в православните храмове. За това Св. Синод отправя молба до МВРИ да вземе надлежните мерки⁶². В отговор с министерска заповед е назначена специална комисија за изработването на Правилник за брачните дела на инославните и иновверни църкви или общини в България, който влиза в сила на 23 јули 1924 г.⁶³ Правилникът се состои од две части. Първата урежда материјалната част на брачното право т.е. условјата за склучвање на законен брак и причините за разтрогването му. Втората част регламентира материјата за устройството на духовните съдилища и съдопроизводството в тях по брачните дела. Целта е чрез правилника да се даде публичност на нормите в брачното право на инославното и иновверно население, както това е направено в част VI-та од Екзархийскиј устав за православните в страната, за да може да се избегнат конфликтите и спореве меѓу религиозните институции и общности в областта на брака.⁶⁴ В тази насока, МВРИ си поставя за задача чрез правилника да проследи какви резултати ќе се получат на практика од неговото прилагане, за да може в последствие тој да се видоизмени или надгради в одделен закон. Самият правилник не изменя установената практика в България, односно брачните и бракоразводни дела при мюсюлманите.⁶⁵ При изработването на частта касаеца шериатското законодавство е взет предвид и Законот за семејното право в Турција. Тоа се потврдува и од кореспонденцијата меѓу Главното мюфтиство и МВРИ. Главниј мюфтија предоставя на министерството изложение содржуващо 78 члена, составящи основните принципи од Мюсюлманскиј свещен закон

⁶² Пак там, ф. 166 К, оп. 1, а.е. 605, л. 2

⁶³ Пак там, л. 12

⁶⁴ Пак там, а.е. 608, л. 129-143

⁶⁵ Гълъбов, Г. Д. Мюсюлманското право. С., 1924. 52.

относно сключването и разтрогването на браковете между мюсюлманите и признаването на родените деца. Според мюфтийството тези 78 принципа напълно се прилагат по отношение на мюсюлманското население в страната.⁶⁶ В България единственият законен брак е църковния, от това следва заключението, че религиозно каноническите норми на мюсюлманското вероизповедание са именно тези които по отношение на брачните дела имат силата на официално признат от българската държава закон. Подобна е ситуацията и при другите администрирани или официално признати вероизповедания в България, затова правилника действа за твърде кратък период и комисията пристъпва към изработването на отделен Закон за Брака и бракоразводните дела. Опитът за изработването и приемането на този Закон е продиктувано от стремежа за общо администриране на брачните дела, но до приемането на такъв или на нов правилник не се достига. Причината е, че ако влезе в сила такъв общ закон, то правителството трябва да приеме и общ Закон за Вероизповеданията.⁶⁷

Бракоразводните постановления на шериатското право действащи в страната, включват всички ключови разпореждания касаещи семейната институция и ясно показват пълното зачитане на религиозните права на мюсюлманското население.⁶⁸ За сключването на брак мъжът трябва да е навършил осемнадесет години, а жената седемнадесет. Ако това условие не е изпълнено за мъжът разрешение за сключването на брак се издава от шериатски съд, след доказване на физическите му способности за изпълнение на брачните задължения. Жената не навършила нужната възраст получава позволение от опекуна си. Опекун в брака е най-близкия по степен роднина „асаба бинефсихи“⁶⁹ Бракът сключен от луд или луда или мъж и жени които

⁶⁶ ЦДА, ф. 166 К, оп. 1, а.е. 606, л. 5

⁶⁷ Опит за изработването и приемането на закон за вероизповеданията в България е правен през 1909 г. от правителството на Александър Малинов и през 1913 г. и 1915-1916 г. от правителството на Васил Радославов.

⁶⁸ ЦДА, ф. 166 К, оп. 1, а.е. 605, л. 185

⁶⁹ Асаба бинефсихи са наследниците роднини по кръв от мъжки пол, веригата на които не се пресича от лице от женски пол. Синът, внукът на сина, правнукът и т.н. , син по мъжка линия, бащата, дядото по баща, пращадото по баща, роден брат, еднокръвен брат, низходящите по мъжка линия на еднокръвния брат чичо/ стрико, еднокръвен чичо/ стрико, синът на родния чичо или неговите низходящи от мъжки пол по мъжка линия и синът на еднокръвния чичо или неговите низходящи по мъжки пол по мъжка линия.

са му роднини по сватство е недействителен. За да е законово бракосъчетанието е необходимо присъствието на двама дееспособни свидетели и шериатски съдия или назначен от него заместник. Това религиозно правило е валидно освен при мюсюлманите и при евреите. Многоженството на мюсюлманин е законово признато освен в случаите когато е сключено пред брачно условие. Относно „кафаета“⁷⁰, за да бъде брака неотменяем е необходимо мъжът да бъде сходен по личните си качества с жената, произход, материално положение, вяра и професия. Шериатски съдия може да разтрогне брак поради несходство с положението на мъжа, единствено преди появата на дете. За нищожността и унищожимостта на брака важат следните условия. Относно временния брак „никяхи-мувакат“ или временния такъв сключен срещу известно възнаграждение „никяхи-млетиа“, то те са невалидни. Бракът сключен без свидетели и с насилие е унищожим, този между мюсюлманка и не мюсюлманин е недействителен. За да бъдат гарантирани гражданските права на всички живущи в пределите на България, на 12 март 1925 г. с окръжно № 1222 МВРИ забранява и браковете между мюсюлманин и немюсюлманка⁷¹

В тази насока гражданското законодателство дава възможност на всяко пълнолетно лице в страната, да смени религиозната си принадлежност. Процедурата е опростена, но изисква определен срок от време. Желаящия да смени вярата си подава лично писмено заявление, че иска да напусне вероизповедната си общност до най-близката духовна власт на тази общност. За най-близка се счита духовното лице към района на местоживеене. Духовника е длъжен да приеме заявлението и да го заведе в регистрите, то влиза в сила след три месеца от деня на неговото подаване. След този срок духовната власт издава на заявителя писмено уверение за напускане на вероизповеданието. По същият административен ред се преминава към новата вяра, като това става след извършването на всички обреди, ритуали и издаването за същия времеви срок на ново свидетелство.

⁷⁰ Кафаета са качествата които жената търси в мъжа.

⁷¹ ЦДА, ф. 166 К, оп. 1, а.е. 606, л. 62

Действието на брака започва след неговото сключване и установяването на брачният дар „мехир-никях“ – задължението на мъжа да издържа жена си и правото на съпрузите да се наследяват. Съпругът е длъжен да набави за съпругата си, на мястото на което той иска едно допустимо от шериата жилище с всички належащи удобства. Съпругата след получаване на „мехри-муаджела“ си е длъжна да живее в това жилище, а съпругът няма право да настанява в него нито другите си жени, нито някои от роднините си. Съпругът винаги е длъжен да бъде коректен спрямо нея, а тя е длъжна да се подчинява на позволените му от шериата искания. При действителен брак без разлика дали брачният дар е определен ли не, съпругата добива законово право да получи такъв. Ако има предварително споразумение, че няма да се плати никакъв брачен дар, то е невалидно и без никакво значение. Дар който се определя при сключването на брак се казва „мехри-месемма“, ако не е определен такъв се нарича „мехри-мисла“. Мехри мисла – се определя според „мехра“ на жените от бащината линия на съпругата или ако няма такива, според този на жените в същия град, които имат подобно социално и икономическо положение. Брачният дар който се дава предварително е „мехри-муаджел“, а този даден в последствие „мехри-муеджел“. Според тях издръжката на жената е в тежест на мъжа, когато той не остави такава и се скрие, изгуби или безследно изчезне, шериатски съдия по иск на съпругата определя нейният размер. Издръжка се получава дори от имоти и финансови капитали на съпруга, които се намират в трети лица. Мъжът е длъжен да издържа жената до тогава, до когато тя не стане „нешизе“ – откаже да се подчинява. Правото на развод принадлежи на дееспособния съпруг. Разводът на пиан е действителен, а този чрез насилие недействителен. Относно „талак-риджииталяки-баин“ – отменяеми и неотменяеми разводи. Отменяемия не унищожавя брака веднага, съпругът има право да се завърне при съпругата си по време на „иддета“⁷², като го докаже с думи и действия. За тази практика в религиозното законодателство не е нужно съгласието на жената. Неотменяемия развод унищожавя веднага и окончателно семейната връзка,

⁷² „Иддет“ е периода за който се установява дали жената е бременна.

като след три неотменяеми практики се установява „бейнунети-катие” – безвъзвратен развод. Правата на жената да иска разтрогване на брак се определят от наличието на физически недостатъци на мъжа, разни заболявания, изчезването му и смъртта. При някои от тези случаи след решение на шериатски съдия, съпругата пази „иддети-вефат” и „синниеяс”⁷³. Произхода на децата се установява по време на действителен брак от момента на бракосъчетанието, а в унищожим от момента на консумирането му. Произхода на детето може да се отрича от съпруга по специалната шериатска процедура „лиан”.

Прилагането на тези разпоредби от мюсюлманското законодателство е тясно свързано с дейността на шериатските съдилища за периода от 1919 до 1925 г. Бракоразводните дела се завеждат пред мюфтиите и мюфтийските наместници. Искът за брак се предявява в съда, в района на който ответника има постоянно местожителство или пред съда в който е сключен брачният договор. Искът за развод се предявява освен в по-горните две инстанции и в съда на мястото където се е случило събитието, въз основа на което се иска развод. Бракоразводните спорове се разрешават от мюфтиите и мюфтийските наместници, цензът и процедурата им за назначаване е регламентирана в Устава за духовно устройство и управление на мюсюлманите в Царството /чл. 96, 97, 98, 99, 115, 117 и 140/. Когато няма законови причини за развод и помиряването на съпрузите е невъзможно, бракоразводните спорове се разрешават от арбитри назначени от шериатският съд. Издадените от мюфтиите, мюфтийските наместници и арбитрите решения и хюджети се утвърждават единствено от Главното мюфтийство. Един от основните минуси в дейността на мюсюлманските съдилища е липсата на следователи, на лица натоварени да защитават публичните интереси и адвокати за защита на страните. Причината за това е отсъствието на добре подготвени и образовани кадри. Това се потвърждава от молбите⁷⁴ на мюсюлманското население отправени до МВРИ за смяна на некомпетентните мюфтии. Министерството

⁷³ „Идети-вефат” е срокът който се пази от вдовицата на покойния, преди да встъпи в брак с друго лице. Продължителността на срока се определя от духовен съд. „Синниеяс” е периода в който жената е в не детеродна възраст.

⁷⁴ ЦДА, ф. 166 К, оп. 1, а.е. 788, л. 51-53

изпълнява поставените искания, но поради невъзможността да намери подготвени кадри, на практика назначава отново некомпетентни мюфтии.

Шериатските съдилища са еднолични и това води до липсата на правила за несъвместимост и родствени отношения между длъжностните лица от съдебното ведомство. Съдиите са отговорни единствено пред Главния мюфтия, а МВРИ има върховния надзор върху тях основаващ се на прилагането на дисциплинарни наказания според законите за държавният служител и за съдопроизводството. Реда на изпълнение на издадените от съда решения и хюджети е залегнал в (чл. 122-124) от Гражданското съдопроизводство. В устава е предвидено изграждането на апелативни шериатски съдилища, но те така и не са открити и съществуват само на хартия. Според вътрешният им ред повечето от делата се разглеждат в съответното мюфтийство⁷⁵ По наследствените дела и делбите съдията може да присъства на място При разглеждането на всяко едно от тези дела, взима участие както протоколист и шериатски секретар, така и разсилен осигуряващ вътрешният ред. Съдебното заседание се открива от мюфтията, като съдебния език е турски. Единственото изключение от тази норма са първостепенните съдилища, които се намират в районите населени с българи мохамедани, защото там се ползва само български. Решенията на съда се издават в същия ден, но в случай на нужда издаването им може да се отложи най-много в срок от една седмица.⁷⁶

За стабилизиране на финансовата среда сред духовните служители на иноверното и инославно население, държавата не престава да отпуска всяка година средства за целия разглеждан период /Таблица 1/. Тези суми се ползват от израилтянското, римокатолическото и мюсюлманско духовенство. През 1920 г духовните служители на пет вероизповедания за които държавата води статистика, наброяват 1162 души, а през 1926 г. техния брой нараства на 1178 духовни лица. От тях мюсюлманските служители според данните са 973 за 1920 г. и 923 за 1926 г. Трябва да се спомене една интересна тенденция характерна само за мюсюлманските свещено служители, намаляването им с

⁷⁵ ЦДА, ф. 166 К, оп. 1, а.е. 606, л. 59-70

⁷⁶ Пак там. л. 71-73

петдесет души в рамките на шест години. За разлика от всички останали вероизповедания в които броят на духовните лица расте /Таблица 2/.⁷⁷ Въпреки това мюсюлманското духовенство се ползва със статут на привилегировано, защото над 95 % от тази сума е предназначена за неговата издръжка. Това им положение е гарантирано в двустранните договори и спогодби между България и Турция.

* * *

Религиозната политика на българската държава за периода 1919-1925 г. запазва и доразвива законодателство от преди войните за национално обединение. Продължава отпускането на държавна финансова помощ за мюсюлманските религиозни институции и изплащането на заплатите на мюсюлманското духовенство. Българските управляващи среди, следват неотлъчно принципа да административат чрез устав мюсюлманското вероизповедание, без да се намесват във вътрешните му дела. Това се потвърждава от дейността на правителствата оглавявани от Ал. Стамболийски, които разгръщат широка законодателна дейност. Чиято цел е да се реформира страната според политическата програма на БЗНС, затова и 1920 г. е наречена годината на реформите.⁷⁸ Но въпросът, за промяна на Устава за духовно устройство и управление на мюсюлманите в България, не е повдиган от нито един от двата земеделски кабинета. Липсва подобна инициатива за промени и от страна на последвалото правителство на Демократическия сговор. По този начин, религиозното законодателство на българската държава касаещо мюсюлманите в страната, се превръща в една от най-устойчивите правно нормативни уредби.

Мюсюлманското население в България се ползва не само с правата предвидени и залегнали в глава VII от Ньойския мирен договор, но на практика и с част от правата гарантирани в Съглашението относно мюфтиите към Цариградския договор. Трябва да се отбележи в случая, че задълженията

⁷⁷ Пак там, а.е. 1175, л. 2-3

⁷⁸ Петрова, Д. Самостоятелно управление на БЗНС. 1920-1923 г. С., 1988. 81, 103.

които България поема, чрез двата международни акта, по-скоро преповтарят до голяма степен, вече залегнали законодателни практики, отколкото да въвеждат нови или да доразвиват старите, на по-високо ниво от гаранции, за спазване на религиозните права на мюсюлманското население в страната. Поради това, не е коректен извода за появата на целенасочен натиск от страна на държавата, за контрол на мюсюлманското вероизповедание, чрез Привременните правила (1880г.), Временните правила от (1885 г.) и най-дълго действащия и неправилно определян за най-рестриктивен Устав за духовно устройство и управление на мюсюлманите в България (1919 г.). Нещо повече, мюсюлманското религиозно законодателство, т.е. шериатското право има силата на официален закон в България.

Друга характерна особеност за разглеждания период е отнемането на вакъфските имоти от мютевелиите, след четиридесет годишно управление в рамките на страната и предаването им на настоятелствата на вероизповедните общини. Опитите чрез правилници и въвеждането на санкции за подобряване на техния икономическия статус. Въпреки тези мерки финансовото състояние на общините за тези шест години не се подобрява, основната причина е лошото управление на вакъфските имоти, не дотам добросъвестното и правилно използване на финансовите приходи от страна на мюсюлманските настоятелства и духовници. Наличните данни потвърждават, че движимите и недвижимите имоти на вакъфите намаляват, финансовата оценка на тези имоти след освобождението на България възлиза на 1 млрд. лв., а в края на двайсетте и началото на трийсетте години на 20 век тяхната парична стойност вече е 300 млн. лв.⁷⁹ Ето защо, е необосновано становището, че българската държава носи изцяло отговорността, за лошото стопанисване на тези имоти. Не издържа на наличния фактически материал и твърдението, че държавата нарушава принципа на самоуправление на мюсюлманските вероизповедни общини. За периода от 1919-1925 г. от трите основни функции благотворителност, образователните институции и поддържане на храмовете и духовенството, които трябва да решават вероизповедните общини,

⁷⁹ Ялъмов, И. Цит. съч., 180

мюсюлманските с помощта на българската държава успяват да се справят само с последната.

Приложения

Таблица № 1 Отпуснати държавни средства за иновърното и инославно духовенство.⁸⁰

Бюджетна година	Финансова помощ от държавата
1919/1920 г.	221 593 лв.
1920/1921 г.	251 312 лв.
1921/1922 г.	625 665 лв.
1922/1923 г.	1 210 985 лв.
1923/1924 г.	4 357 610 лв.
1924/1925 г.	3 768 251 лв.

Таблица № 2 Брой на свещенослужителите по вероизповедания⁸¹

Вероизповедна общност	Брой на свещенослужители 1920 г.	Брой на свещенослужители 1926 г.
Израилтяни	64	71
Арменогригорианци	11	26
Римокатолици	61	79
Евангелисти	63	79
Мохамедани	973	923

⁸⁰ Стенографски дневници на XX ОНС, I ИС, 1923 г., с. 15

⁸¹ ЦДА, ф. 166 К, оп 1, а.е. 1175, л. 3; Стенографски дневници на XXI ОНС, III РС 1925/26, с. 132

Таблица № 3 Мюфтийства и мюфтийски наместничества в България⁸²

	1920 г.	1924 г.
Мюфтийства	Бургас, Варна, Видин, Враца, Мастанли /Момчиловград/, Пашмакли /Смолян/, Петрич, Пловдив, Плевен, Разград, Русе, София, Стара Загора, Търново и Шумен	Бургас, Варна, Видин, Враца, Мастанли /Момчиловград/, Пашмакли /Смолян/, Неврокоп /Гоце Делчев/, Пловдив, Плевен, Разград, Русе, София, Стара Загора, Търново и Шумен
Мюфтийски наместничества	Айтос, Балбунар/ Кубрат/, Бяла, Горна Джумая / Благоевград/, Дара-дере /Златоград/, Дьовлен /Девин/, Ески Джумая /Търговище/, Егри-дере /Ардино/, с. Константин-Еленско, Казанлък, Карлово, Карнобат, Кеманлар, Кошу-кавак /Крумовград/, Кърджали, Ловеч, Лом, Мехомия /Разлог/, Неврокоп /Гоце Делчев/, Нови Пазар, Ортакьой /Ивайловград/, Оряхово, Осман пазар /Омуртаг/, Пещера, Провадия, Преслав, Свищов, Севлиево, Татар-Пазарджик /Пазарджик/, Хасково, Сливен и Никопол	Айтос, Балбунар/ Кубрат/, Бяла, Карлово, Кърджали, Ловеч, Лом, Ортакьой /Ивайловград/, Петрич, Пещера, Провадия, Рахово, Горна Джумая / Благоевград/, Дара-дере /Златоград/, Дьовлен /Девин/, Ески Джумая /Търговище/, Егри-дере /Ардино/, с. Константин-Еленско, Казанлък, Карнобат, Кеманлар, Кошу-кавак /Крумовград/, Мехомия /Разлог/, Нови Пазар, Осман пазар /Омуртаг/, Преслав, Свищов, Севлиево, Татар-Пазарджик /Пазарджик/, Хасково, Сливен и Никопол

⁸² Стенографски дневници на XIX ОНС, I ИС, 1920, с. 2320-2321; Стенографски дневници на XX ОНС, I ИС, 1923 г., с. 14

Таблица № 4 Обща за месечните заплати на държавните служители според Закона за възнагражденията на държавните служби от 1920 г.⁸³

Категория	класове									
	X	IX	VIII	VII	VI	V	IV	III	II	I
VI	300	340	380	420	460	500	540	580	620	660
V	360	400	440	480	520	560	600	640	680	720
IV	440	480	520	560	600	640	680	720	760	800
III	550	600	650	700	750	800	850	900	950	1000
II	650	700	750	800	850	900	950	1000	1050	1100
I	800	860	920	980	1040	1100	1150	1200	1250	1300

Месечни заплати на длъжностите извън категориите:

Първа група 1880-1900-2000 лева

Втора група 2000-2100-2200 лева

Трета група 2200-2300-2400 лева

Четвърта група 2400-2500-2600 лева

Пета група 5000 лева

Министри: 6000 лв.

⁸³ Стенографски дневници на XIX ОНС, II РС 1921, с. 378

Таблица № 5 Държавни заплати за поддържане на иновърното и инославно духовенство за 1920/21 г.

Служители	Категория	Брой	Годишна заплата от лв. до лв. на служител за 1920/21 г.
Главен мюфтия	Извън	1	15600 до 15600
Секретар - наиб	Извън	1	3360 до 6720
Началник канцелария и касиер	Извън	1	2880 до 6240
Секретар на шериатските дела	Извън	1	1800 до 3600
Архивар-регистратор	Извън	1	1500 до 3000
Писар по български	Извън	1	1500 до 3000
Писар по турски	Извън	1	1200 до 2400
Прислужници	Извън	2	1200 до 1920
Мюфтии	Извън	15	3120 до 6960
Секретар касиери	Извън	15	2280 до 4080
Секретар на шериатските дела	Извън	15	1800 до 3600
Прислужници	Извън	15	960 до 1680
Мюфтийски заместници	Извън	32	2280 до 4080
Секретар касиери	Извън	14	1500 до 3000
Писари кятиби	Извън	13	1200 до 2400
Писари	Извън	19	1200 до 2400
Прислужници	Извън	32	720 до 1440
Главен равин	Извън	1	9600 до 9600
Секретар	Извън	1	1800 до 3600
Прислужник	Извън	1	1200 до 1920
Българо-католически епископ за Софийско пловдивския диоцез	Извън	1	9600 до 9600
Българо-католически енорийски свещеници за северния диоцез	Извън	6	1200 до 2700
Българо-католически енорийски свещеници за южния диоцез	Извън	5	1200 до 2700

Таблица № 6 Държавни заплати за поддържане на иноверното и инославно духовенство за 1923/24 г.

Служители	Категория	Брой	Годишна заплата от лв. до лв. на служител за 1923/24 г.	Годишна допълнителна заплата в лв. за длъжността
Главен мюфтия	I	1	15600 до 21000	4800
Секретар наиб за три месеца	II	1	13200 до 16440	1200
Началник на канцеларията и касиер	IV	1	8400 до 11640	600
Секретар за шериатските дела	IV	1	8400 до 11640	
Архивар-регистратор	V	1	6600 до 9840	
Писар по български	V	1	6600 до 9120	
Писар по турски	V	1	6600 до 9120	
Прислужник за три месеца	VI	1	6000 до 7800	
Прислужник	VI	1	6000 до 7800	
Висш духовен съдия	II	1	13200 до 16440	1800
Мюфтии за три месеца /Видин, Враца и София/	II	3	13200 до 16640	1200
Мюфтии за дванадесет месеца	II	12	13200 до 16640	1200
Секретар касиери за три месеца	V	3	6600 до 9840	
Секретар касиери за дванадесет месеци	V	12	6600 до 9840	
Секретари за шериатските дела за три месеца	IV	3	8400 до 11640	
Секретари за шериатските дела за дванадесет месеца	IV	12	8400 до 11640	
Прислужник за три месеца	VI	1	6000 до 7800	
Прислужници за дванадесет месеца	VI	12	6000 до 7800	

Мюфтийски наместници за три месеца	IV	12	8400 до 11640	
Мюфтийски наместници за дванадесет месеца	IV	20	8400 до 11640	
Секретар касиери за три месеца	V	12	6600 до 9840	
Секретар касиери за дванадесет месеца	V	20	6600 до 9840	
Кятиби по шериатските дела за три месеца	IV	12	8400 до 11640	
Кятиби по шериатските дела за дванадесет месеца	IV	20	8400 до 11640	
Прислужници за три месеца	VI	5	6000 до 7800	
Прислужници за дванадесет месеца	VI	20	6000 до 7800	
Главен равин	Извън	1	15600 до 15600	
Секретар	Извън	1	7200 до 9000	
Прислужник	Извън	1	6000 до 7440	
Българо-католически епископ за Софийско пловдивския диоцез	Извън	1	12000 до 12000	
Българо-католически енорийски свещеници за северния диоцез за три месеца	Извън	3	2400 до 2400	
Българо-католически енорийски свещеници за северния диоцез за дванадесет месеца	Извън	2	2400 до 2400	
Българо-католически енорийски свещеници за южния диоцез	Извън	5	2400 до 2400	

РЕЛИГИОЗНАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРИЯ И МЮСЮЛМАНИТЕ (1919-1925 Г.)

(Резюме)

Димитър Гюдуров

Религиозната политика на българската държава спрямо мюсюлманите е обвързана в своето провеждане с решението на външно и вътрешно политически, икономически, обществен и практически въпроси. Съществуването на мюсюлмански религиозни институции и техния административен статут в страната е тясно преплетен с наличието, признаването и получаването на права в религиозното законодателство на държавата и поемането на съответните международни и двустранни ангажменти. Хронологичната граница от 1919 г. до 1925 г. обхваща законовите разпоредения на четири български правителства, оказващи влияние върху статута, финансовото и имотно състояние на мюсюлманското духовенство и вероизповедните общини след Ньойският мирен договор.

Управляващите в София в своята политика за периода, запазват и доразвива законодателство от преди войните за национално обединение /1912-1918 г./. Правителствата на Българския земеделски народен съюз /БЗНС/ и Демократическия сговор следват вече утвърдените традиции, придържат се към Устава за духовно устройство и управление на мюсюлманите от 1919 г. и задълженията за спазване на малцинствените права залегнали в Ньойския договор. Отпускат ежегодно държавна финансова помощ за мюсюлманските религиозни институции и изплащат заплатите на мюсюлманското духовенство. Държавата продължава да администрира чрез Устав мюсюлманското вероизповедание, без да се намесва във вътрешните му дела. Целта на настоящата статия е да разгледа, сравни и анализира развитието на държавното законодателство спрямо религиозните институции на мюсюлманското население в страната след края на Първата световна война. Като исторически извори са използвани предимно архивни документи от Централния държавен архив, Стенографските дневници на Народното събрание, Статистическите годишници на Българското царство, материали от периодичният печат, както и вече публикувани източници.